

Бачкала Олена Василівна,
старш. наук. співроб.
сектору рукопису та архіву
ДНСГБ УААН
(м. Київ)

НАУКОВА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕФАНА МИХАЙЛОВИЧА АЛПАТЬЄВА

У статті проаналізовано життєву та науково-організаційну діяльність видатного українського вченого-меліоратора, провідного фахівця у сфері поливного землеробства, професора Стефана Михайловича Алпатьєва. Відображені етапи його життя, наукову та організаційну діяльність

В статье проанализированы жизнь и научно-организационная деятельность выдающегося украинского ученого-мелиоратора, ведущего специалиста в сфере оросительного земледелия, профессора Стефана Михайловича Алпатьева. Отображены этапы его жизни, научная и организационная деятельность

In the article vital and scientific activity of the prominent Ukrainian scientist-specialist in land-reclamation, leading specialist in the field of irrigation agriculture, professor Stephen Michael Alpat'eva is observed. The stages of his life, scientific and organizational activity are represented.

У піднесенні сільськогосподарського виробництва України значну роль відіграє підвищення продуктивності осушених і зрошуваних земель. Для правильного і швидкого освоєння зрошуваних площ і повного використання осушених земель та зрошувальної води величезне значення мають: правильна організація території господарства, планова ув'язка агротехнічних та гідротехнічних заходів, правильна експлуатація зрошувальних систем.

У пам'яті декількох поколінь учених і спеціалістів у галузі зрошуваного землеробства ім'я Стефана Михайловича Алпатьєва асоціюється, перш за все, з біокліматичним методом розрахунку сумарного випаровування зрошуваного поля, як основи проектування поливних режимів і обґрунтування водозабезпеченості зрошувальної системи для років будь-якої

вологозабезпеченості. Цей метод С.М. Алпатьєв розробив разом зі своїм братом доктором географічних наук професором Анатолієм Михайловичем Алпатьєвим.

Меліоративній науці С.М. Алпатьєв віддав майже 60 років свого життя.

**Стефан Михайлович
Алпат'єв. 1983 р.**

Він народився 15 серпня 1904 р. на хуторі Мишкін Новочеркаського району Ростовської області (Російська Федерація) у сім'ї сільського вчителя. У 1928 р. закінчив меліоративний факультет Донського інституту сільського господарства і меліорації (м. Новочеркаськ), отримав кваліфікацію інженера-агронома-культуртехніка. Його дослідницька робота розпочалася ще у роки навчання в інституті, коли він став директором. Пізніше він працює головним спеціалістом, а згодом директором Сальської дослідно-меліоративної організації (1928–1932 рр.), в 1932-1934 рр. – заступником директора Північно-Кавказького НДІ гідротехніки і меліорації [5].

У 1934-1941 рр. С.М. Алпатьєв – завідувач відділу і заступник директора УкрНДІ гідротехніки і меліорації (м. Одеса).

Під час Великої Вітчизняної війни Стефан Михайлович працював інженером і виконробом при спорудженні оборонних укріплень на Кубані, начальником і головним інженером Ставропольського облводгоспу.

У березні-квітні 1944 р. С.М. Алпатьєв організовує відновлення діяльності Українського науково-дослідного інституту гідротехніки і меліорації в Києві і стає директором цього інституту. На цій посаді він працював протягом 30 років з перервою в 1956-1958 рр. на час перебування в докторантурі.

Докторську дисертацію на тему: “Поливний режим сільськогосподарських культур у північній частині України” Стефан Михайлович захистив у 1965 р. в Новочеркаському інженерно-меліоративному інституті. У 1968 році рішенням Вищої атестаційної комісії СРСР було

Докторську дисертацію на тему: “Поливний режим сільськогосподарських культур у північній частині України” Стефан Михайлович захистив у 1965 р. в Новочеркаському інженерно-меліоративному інституті. У 1968 році рішенням Вищої атестаційної комісії СРСР було

присвоєне вчене звання професора за спеціальністю «Меліорація і зрошуване землеробство».

Протягом 1931-1946 рр. за сумісництвом обіймав посади доцента і займався викладацькою діяльністю у вузах Новочеркаська, Одеси, Києва. З 1974 р. і до останніх днів життя він був науковим консультантом “Укрдїпроводгоспу”.

Наукова і організаторська праця Стефана Михайловича Алпатьєва й понині є взірцем невтомних творчих пошуків і високої громадянської відповідальності вченого за технічний рівень і стан галузі народного господарства.

Оглядаючи з відстані минулих років наукову спадщину Стефана Михайловича Алпатьєва, без перебільшення можна сказати, що з його ім’ям як вченого і організатора науки пов’язана ціла епоха в розвитку водних меліорацій в Україні.

Стефан Михайлович був прекрасно обізнаний з фактичним станом аграрного виробництва, розумів його проблеми, і разом з тим чітко бачив перспективу й оптимальні шляхи підвищення продуктивності земель за допомогою водних меліорацій. Тому наукові розробки, виконані безпосередньо С.М. Алпатьєвим, як і переважна більшість розробок очолюваного ним інституту, мають основоположний характер, оскільки вони не лише розв’язували актуальні на той час завдання виробництва, але й були наділені значним внутрішнім потенціалом подальшого розвитку.

До пошуку оригінальних шляхів розвитку зрошення Стефан Михайлович був змушений, тому що виразно бачив корінну відмінність природних умов півдня України від країн традиційного зрошення Середньої Азії. В умовах Середньої Азії поливи були єдиним способом повного забезпечення рослин вологою. Це означало, що за практично цілковитої відсутності літніх опадів поливи одних і тих самих культур можна було щороку проводити за одними й тими ж заздалегідь відпрацьованими і перевіреними практикою нормами і графіками.

Але за нестійкого природного зволоження в Україні, як і на більшості території Європейської частини СРСР, поливи сільськогосподарських культур виконували лише компенсаційну функцію покриття дефіциту водного балансу зрошуваного поля в посушливі періоди вегетаційного сезону. Тому замість так званих “стандартних режимів” зрошення, офіційно узаконених у річних планах водокористування, С.М. Алпатьяєв запропонував експериментально обґрунтований ним біокліматичний метод визначення сумарного випаровування як основи для проектування зрошувальних систем. Рішення Науково-технічної ради Мінводгоспу СРСР про визнання біокліматичного методу затверджено наказом Мінводгоспу СРСР від 7 лютого 1966 року.

Значних зусиль як від самого С.М. Алпатьяєва, так і від його учнів, в першу чергу В.П. Остапчика, вимагало запровадження у практику оперативних методів планування поливів залежно від фактичних погодних умов замість режимів поливу за річними планами водокористування. У той час відхилення від плану або його невиконання вважалося серйозним порушенням і могло викликати певні організаційні наслідки. Лише після розроблення і введення в дію інформаційно-дорадчої системи оперативного планування поливів цей метод був не лише визнаним, але й набув державної підтримки, про що свідчить включення завдань запровадження цієї системи у державний план економічного і соціального розвитку СРСР на 1986-1990 роки.

Ще на початку 50-х років минулого століття основним способом зрошення був поверхневий полив. С.М. Алпатьяєв бачив усі недоліки цього способу, зокрема низьку продуктивність праці на поливі, значні втрати води, і тому докладав зусиль для запровадження дощування, основною перевагою якого була його висока технологічність, можливість легко регулювати витрату води і тривалість поливу, можливість механізації й автоматизації процесу поливу у виробничих умовах.

Хоч дослідження дощування інститут виконував із самого початку своєї діяльності (1930 р.), але першу велику зрошувальну систему, на якій основним способом поливу було дощування – Інгулецьку – введено в експлуатацію лише

у 1956-1963 рр. Тут дощуванням зрошували понад 92 % площі і за допомогою дощувальних агрегатів ДДН-70 і ДДА-100МА.

Корінний перелом у розвитку і запровадженні дощування намітився в результаті проведених наприкінці 60-х років широких виробничих випробувань усіх відомих на той час найновіших засобів дощування, в тому числі імпортних машин “Валлей” і “Шур-Ролл”, які стали прообразом вітчизняних широкозахватних машин “Фрегат” і “Волжанка”. На початку 90-х років в Україні уже працювало понад 10 тисяч дощувальних машин, які були задіяні на поливі близько 95 % зрошуваних площ (в СРСР – 40 %).

На прикладі із запровадженням дощування можна висвітлити таку важливу особливість керівника, як комплексний підхід до розв’язання наміченого завдання. У даному випадку одночасно з розробленням і випробуванням нових дощувальних машин Стефан Михайлович організував пошуки оптимальних варіантів конструкцій закритої мережі для нової техніки, створення засобів стабілізації гідравлічного режиму потоку в трубопроводах і захисту їх від гідравлічних ударів. Інші підрозділи інституту розробляли методи захисту великих магістральних і міжгосподарських каналів від фільтраційних втрат води, технології та засоби механізації будівництва відкритої і закритої мережі.

Націленість на комплексний підхід до пошуку оптимальних рішень сприяла зближенню в інституті інженерних і агротехнічних досліджень для підвищення ефективності використання осушуваних угідь, зокрема обґрунтування і реалізації на практиці ідеї двостороннього регулювання водно-повітряного режиму ґрунтів. Протягом тривалого часу ця розробка теж зустрічала нерозуміння і впертий опір частини вчених, керівників і практиків-меліораторів, які не розуміли, що волога – це не той ресурс, яким можна запастись на увесь вегетаційний сезон.

Уже в 60-х роках очолюваний С.М. Алпатьєвим Український науково-дослідний інститут гідротехніки і меліорації здобув визнання і став провідною науковою установою в СРСР і за кордоном. Постановою Уряду СРСР від 16

червня 1966 року намічено широку програму будівництва зрошувальних і осушувальних, у тому числі осушувально-зволожувальних систем, а меліорація визнавалася всенародною справою. Побудовані в Україні протягом 70-80-х років меліоративні системи відповідали кращим світовим зразкам, і в цьому була велика частка творчої праці інституту та його керівника.

В архіві інституту зберігаються численні довідки і доповідні записки С.М. Алпатьєва до міністерств та інших керівних органів держави. У цих документах поряд з аналізом робіт інституту та досягнень у галузі меліорації земель, як правило, були пропозиції про необхідність запровадження у виробництво нових досягнень і технологій, а також щодо розвитку та зміцнення експериментальної бази меліоративної науки.

Як керівник Стефан Михайлович був вимогливим, але справедливим і доброзичливим, завжди уважним, спокійним і урівноваженим.

Висновки

Наукова діяльність С.М. Алпатьєва широко відома, його праці вивчають вчені та спеціалісти сільськогосподарського виробництва. Він був не тільки талановитим дослідником, а й пристрасним пропагандистом досягнень науки. Протягом свого творчого наукового життя він дбав про підтримку тісного зв'язку науки з виробництвом.

Список використаної літератури

1. *Особова* справа С.М.Алпатьєва. – Архів Ін-ту гідротехніки і меліорації УААН.– 75 арк.
2. *Калантиренко І.І., Загайчук А.С.* Інститут гідротехніки і меліорації: Заснування, розвиток та найважливіші наукові досягнення за 75 років / Заг. ред. П.І. Коваленка. – К.: ПоліграфКонсалтинг, 2004. – 170 с.
3. *Калантиренко І.І.* Алпатьєв Стефан Михайлович (1904-1985) // Вчені у галузях механізації, електрифікації та меліорації / Укр. акад. аграр. наук; Упоряд.: Р.Й. Целінський, З.П. Кірпаль, Л.О. Романчук, Л.А. Кириленко. – К.: Аграр. наука, 2000. – С. 254-257. – (Серія “Українські вчені-аграрії ХХ століття”; Кн. 3.)
4. *Калантиренко І.І.* Алпатьєв Стефан Михайлович // Енцикл. Сучас. України. – 2001. – Т. 1. – С. 394–395.
5. *Коваленко П.І.* Видатний вчений-меліоратор: (До 90-річчя від дня народження С.М. Алпатьєва) // Вісн. аграр. науки. – 1994. – № 12. – С. 96–97.

6. *Коваленко П.И.* К 100-летию со дня рождения С.М. Алпатьева // Мелиорация и водное хозяйство. – 2004. – № 6. – С. 40.
7. *Професор Алпатьев Стефан Михайлович (1904–1985):* Бібліограф. показ. наук пр. за 1925–1986 роки / УААН, ДНСГБ, Ін-т гідротехніки і меліорації; Уклад.: В.А. Вергунов, О.В. Бачкала, А.С. Загайчук та ін.; Наук. ред. В.А. Вергунов. – К., 2005. – 96 с. – (Серія “Біобібліографія вчених–аграріїв України. Кн. 13).
8. *С.М. Алпатьеву – 80 лет* // Гидротехника и мелиорация. – 1984. – № 10. – С. 93.
9. *Стефан Михайлович Алпатьев: [Некролог]* // Гидротехника и мелиорация. – 1985. – № 11. – С. 75.